

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“

Жанета Тодорова Златева

ДИНАМИКА НА ДУБЛЕТНОСТТА В ГЛАГОЛНАТА
СИСТЕМА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ
КНИЖОВЕН ЕЗИК

Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в областта на висшето образование „Хуманитарни науки“, професионално направление „Филология“, шифър 2.1.

София

2020

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“

Жанета Тодорова Златева

ДИНАМИКА НА ДУБЛЕТНОСТТА В ГЛАГОЛНАТА
СИСТЕМА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ
КНИЖОВЕН ЕЗИК

Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в областта на висшето образование „Хуманитарни науки“, професионално направление „Филология“, шифър 2.1.

Научен ръководител:

доц. д-р Руска Събева Станчева

София

2020

ДАННИ ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е обсъден в Секцията за съвременен български език на 12.12.2019 г.

Дисертантката работи в Института за български език.

Дисертацията се състои от увод, три глави (теоретични постановки, разделени в две глави, и анализ на ексцерпирания материал, разделен в 12 части), изводи, приноси, публикации по темата на дисертацията, библиография (100 заглавия) и приложение (5 списъка и 13 таблици). Обемът на дисертацията е 149 стр., на приложението – 53 стр., общо 329 904 знака без бележките.

Защитата ще се състои на 13 април 2020 г. от 11 ч. в Института за български език, бл. 17 на БАН, бул. „Шипченски проход“ 52.

Научно жури:

Проф. д-р Сия Колковска (председател)

Проф. д.ф.н. Владко Мурдаров

Проф. д-р Красимира Алексова

Проф. д.ф.н. Лилия Крумова-Цветкова

Проф. д-р Надка Николова

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

УВОД	▷ 6
1. СЪЩНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО ДУБЛЕТНОСТ	▷ 11
1.1. Поставяне на проблема за дублетността в контекста на проблема за езиковата промяна	▷ 13
1.2. Езикова промяна и вариантност	▷ 15
2. НОРМА – ВАРИАНТНОСТ – ДУБЛЕТНОСТ	▷ 18
2.1. Норма и вариантност	▷ 18
2.2. Вариантност и дублетност	▷ 19
3. АНАЛИЗ НА ДУБЛЕТНОСТТА В РАМКИТЕ НА ГЛАГОЛНАТА ЛЕКСИКА	▷ 23
3.1. Фонетична дублетност в рамките на глаголната лексика	▷ 24
3.2. Словообразователна дублетност в рамките на глаголната лексика	▷ 32
3.3. Формообразователна дублетност в рамките на глаголната лексика	▷ 34
4. ИЗВОДИ	▷ 39
5. ПРИНОСИ	▷ 44
6. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА	▷ 45
7. ЗАГЛАВИЯ, ВКЛЮЧЕНИ В АВТОРЕФЕРАТА	▷ 46

УВОД

Избор на тема

Дублетността е явление, характерно за всеки един книжовен език и в този смисъл има характера на езикова универсалия. Въпреки това явлението е слабо проучено, значимостта му в лингвистичната литература не е експлицирана и това повлиява на предимно отрицателните нагласи към него от страна на езиковата общност. Същевременно въпросът е от значение с оглед на кодификаторската практика, на последователността в кодификаторските решения и преди всичко що се отнася до инструментите, с които кодификацията си служи, направлявайки книжовния език и промените в него в дадена посока. Всичко това налага необходимостта от по-обстойното проучване на явлението дублетност и във връзка с вземането на кодификаторски решения в рамката на теорията на книжовните езици.

Тема на настоящото изследване е динамиката на дублетността в глаголната лексика на съвременния български книжовен език в периода от издаването на академичен правописен речник *Правописен речник на съвременния български книжовен език* през 1983 г. до издаването на последния *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* през 2016 г. Очаква се проучването на въпроса да стане добра основа за вземането на обосновани кодификаторски решения при допускане на дублетни форми в даден сегмент от системата на книжовния език в бъдеще.

Обект и предмет на изследване

Обект на изследване в дисертацията е явлението *дублетност*. В изследването то се разглежда веднъж в теоретичен аспект в по-широката рамка на механизма на езиковата промяна и на явлението вариантност. И втори път – посредством анализа на ексцерпирания материал, който нагледно показва в какви случаи инструментът на дублетността се използва от кодификаторската практика и до какви резултати довежда, как генерира езикова промяна и я превръща във факт на книжовния език.

В обекта на изследване се включват единствено случаи на дублетност в глаголната лексика в кодификационните документи. Вариантността се изследва само в теоретичен план – при разграничаването на двете явления – дублетност и вариантност. В анализа на материала не се коментират варианти, на които кодификацията не е дала статут на дублети, т.е. на книжовноезикови форми.

Предмет на изследване е дублетността в глаголната система на българския книжовен език. Това е призмата, през която в настоящото изследване разглеждаме явлението дублетност и неговите особености. Изследването на дублетността в глаголната система дава възможност явлението да бъде изследвано по-систематично: не само върху отделни лексеми, а върху цял клас думи, т.е. върху даден сегмент от системата. Така извън обхвата на изследването остават и случаи на дублетност при отделни глаголни лексеми (*жена* и *жъна*, *вземам* и *взимам* и др.).

1. Цели и задачи

Изследването си поставя следните *цели и задачи*:

1. Да разгледа в теоретичен аспект явлението дублетност. Предвид слабата проученост на явлението на базата на ексцерпирания материал изследването има

за цел да бъдат изведени особеностите на явления-
ето, да бъде проследена и ролята и значимостта му
от гледна точка на кодификаторската практика.

2. Да се изяснят случаите, в които кодификаторската практика си служи с инструмента на дублетността в глаголната система на книжовния български език.
3. Да се изяснят критериите, с които си служи кодификацията в случаите на допускане или премахване на дублетни форми.
4. Да се проследи динамиката на дублетността в глаголната система на книжовния български език: в кои пунктове от глаголната система кодификацията допуска дублетни форми, как се променя обхватът на дублетността в периода 1983 – 2016 г.

Метод на изследване

За да бъдат изпълнени поставените цели и задачи, изследването си служи със следните методи на работа:

- *Описателен*: описва се и се проследява състоянието на кодификацията на дублетността в рамките на глаголната лексика в кодификационните документи от периода на издаването на междувоенните научни граматика до днес с акцент върху състоянието на кодификацията в трите правописни академични речника (1983, 2002, 2016).
- *Съпоставителен*: съпоставя се състоянието на кодификацията в отделните кодификационни документи, за да се проследи динамиката на дублетността в изследвания период.

- *Аналитичен*: въз основа на съпоставката на състоянието на кодификацията се прави анализ на критериите, които стоят в основата на кодификаторските решения, на промяната в обхвата на дублетността, както и на значението на прилагането на инструмента на дублетността в кодификаторската практика.

Работна хипотеза

Хипотезата на изследването е, че в глаголната лексика тенденция към намаляване на обхвата на дублетността ще има в случаите на историческа дублетност (т.е. „хетерохронна“ или още „вертикална“), а запазване или разширяване на обхвата ѝ в случаите на равностойна употреба на формите в узуса (т.е. на „хетерогенна“ или още „хоризонтална“ дублетност).

Очаквани резултати

Като *резултати* от изследването се очаква да се постигне научно познание за състоянието на дублетността в книжовния български език в областта на глаголната лексика. Ценен практически резултат от изследването е оптимизирането на кодификаторската практика във връзка с разработеността на дублетността и представеността ѝ в кодификационните документи.

Структура на изследването

Изследването се състои от увод, теоретични постановки, анализ на ексцерпирания материал, изводи, приноси, библиография и приложение.

Теоретичната част (първа и втора глава) представя систематизиран поглед към дублетността, като поставя явлението в по-широкия контекст на езиковата промяна и вариантността, от една страна, съсредоточава се и върху

теорията на книжовните езици и мястото на дублетността в кодификаторската практика, от друга.

При *анализа на материала* са възможни два подхода. Единият подход е дублетността да бъде представена от гледна точка на динамиката ѝ, като разглежданите явления се разделят на: а) вече несъществуваща дублетност, б) продължаваща във времето дублетност и в) нови случаи на дублетност.

Другият подход е дублетността да бъде представена от гледна точка на представеността ѝ в езиковите равнища. В изследването се придържахме към този подход поради универсалността му. В този смисъл в изследването разглеждаме случаи на фонетична, словообразователна и формообразователна дублетност.

ПЪРВА ГЛАВА

СЪЩНОСТ НА ЯВЛЕНИЕТО ДУБЛЕТНОСТ

Понятието *дублетност* в лингвистиката първоначално се употребява за назоваване на етимологичната дублетност. Според Б. Парашкевов в лингвистиката терминът *дублети* за първи път е въведен през 1683 г. от Н. Катерино в студията му върху дублетите във френския език (Парашкевов 1987: 45). През 19. век, когато според автора интересът към явлението нараства, се появяват първите списъци с етимологични дублети в английския, руския, италианския и немския език, като критериите за съставянето им са доста субективни.

През 20. век терминът започва да се използва в синхронен план като синоним на морфологичната вариантност (вж. у Ахманова 1969), което е обяснимо предвид факта, че първоначално интересът на езиковедите до 20. век е насочен предимно към диахронната лингвистика и едва след това фокусът се измества върху синхронното изследване на езика, с което някои термини започват да се използват и за означаване на други явления.

В западната лингвистика терминът и до днес се използва за означаване на етимологичната дублетност, срв. у Милуърд: „думи с единен първоизточник, извлечени по различен начин“ (Милуърд 1989: 359) и определението на К. Сестерхен: „две или повече вариращи форми с еднакъв произход, принадлежащи на един и същ език по едно и също време“ (Сестерхен 2016: 3). Прави впечатление, че в двете дефиниции дублетността не е определена като явление, принадлежащо само на книжовния език, важно е обаче да се отбележи, че дефинициите я отнасят към феномените на синхронията.

В рамката на съвременните книжовни езици явлението дублетност е слабо проучено. Могат да се разграничат 4 вида публикации, които имат допирни точки с проблема за дублетността.

- Това са публикациите върху етимологичните дублети, откъдето, както беше споменато, идва първоначалното значение на термина *дублети* в лингвистиката.
- Вторият вид публикации, свързани с темата, са тези върху вариантността. В тези публикации не се прави строго разделение между варианти и дублети според критерия принадлежност / непринадлежност на книжовния език.
- Третият вид публикации, от които изхождаме, засягат пряко темата за дублетността като явление, присъщо единствено на книжовния език. Преди всичко това са статиите, събрани в „101 въпроса за дублетите в българския език“ (1990). Изследването е основополагащо, тъй като дава теоретични научни знания за явлението дублетност. В него е дадено определение на явлението, а именно „наличие на две или повече форми за една и съща дума, приети и отразени в книжовната норма“ (Георгиева 1990: 6). По този критерий българската лингвистична традиция се разграничава от други лингвистични традиции (например руската и чешката), при които няма ясно разграничение между дублети и варианти по признака кодифицираност – некодифицираност. Същевременно изследването дава синхронен срез на дублетността през 90-те години на 20. век въз основа на анкетно проучване.
- Последният вид публикации спада към жанра на езиковата бележка – коментар върху отделни случаи на дублетност (или потенциална дублетност), в

които се обясняват причините за допускането на дублетни форми. В тях неизменно присъства и елемент на оценка относно това коя от формите е препоръчителна, т.е. перспективна. А когато се коментират варианти – кой вариант има потенциала да добие статут на дублет.

Слабата проученост на явлението в теоретичен план обяснява необходимостта то да бъде поставено в по-широк лингвистичен контекст. В настоящото изследване дублетността се поставя в контекста на езиковата промяна, разяснена е връзката между езиковата промяна и вариантността, а след това и между вариантността и дублетността. Дублетността разглеждаме като явление, родствено на вариантността, което обаче функционира единствено в рамките на книжовния език, тоест дублетността е пряк резултат от кодификаторската практика. В този смисъл явлението е изяснено в рамката на триадата *система – норма – реч*, както и на отношението между езиковата и книжовноезиковата норма.

1.1. ПОСТАВЯНЕ НА ПРОБЛЕМА ЗА ДУБЛЕТНОСТТА В КОНТЕКСТА НА ПРОБЛЕМА ЗА ЕЗИКОВАТА ПРОМЯНА

В нашето разбиране във функционално отношение дублетността представлява езикова промяна в рамките на книжовния език. Ето защо, за да се стигне до същността на явлението, първо е изяснен механизмът на езиковата промяна през призмата на отделните научни парадигми в езикознанието и преди всичко през призмата на пражкия структурализъм.

Като характерна черта на пражкия структурализъм се извежда функционалният подход към езика и неговите факти. Езикът (language) е не просто разделен на абстракт-

тна система от отношения (*langue*) и възможните ѝ реализации в речевата дейност (*parole*), а системата на езика е насочена към адекватното изпълняване на функциите в акта на комуникацията във всяка една комуникативна ситуация.

През 1911 г., още преди формирането на Кръжока през 1926 г. и независимо от Сосюр, Матезиус изнася лекцията „За потенциалността на езиковите явления“, в която разграничава *статика* в смисъла на състояние на езика на даден етап от развитието му и *динамика*, или изменчивостта му във времето. Под *потенциалност* в статията Матезиус разбира „статично колебание, неустойчивост в дадена епоха, противоположно на динамичната изменчивост, която се проявява във времето“ (Матезиус 1911, цит по ПЛК 1967: 44). По отношение на езиковата промяна лекцията на Матезиус е важна, защото премества проблема от диахронията в плоскостта на синхронията. Причините за езиковата промяна се търсят не във времето, т.е. не се обясняват само с езиковия развой, а се регистрират на синхронно равнище – в статичното колебание на речта на индивида.

Отношение към синхронния поглед към езиковата промяна има и концептът на Матезиус за *гъвкавата стабилност* (*gružná stabilita*) на системата на езика (а оттам и на нормата на книжовния език). Концептът се базира на разбирането, че „във всеки един момент езикът се намира в състояние на относителна стабилност, като същевременно е подложен на бавни процеси на изменение. Гъвкавостта, или още – способността на езика да се променя, е резултат, от една страна, на необходимостта от приспособяване към нуждите на комуникацията, от друга страна, тя е естествен, иманентен процес, неотделим от нуждата на системата да се приспособява или престроява“ (Хованец 2014: 20).

Първият член на Школата, който обръща внимание на тази естествена изменчивост, или на т.нар. „динамична, нестатична природа на системата на езика“, е Р. Якобсон. Промените в системата според Якобсон не са самоцелни и влиянието им трябва да бъде изследвано с оглед на цялата система на езика. Освен това промените имат не разрушителна, а напротив – по думите на Якобсон – „терапевтична функция“. Системата на езика подлежи на своеобразна саморегулация – дадена промяна цели да възстанови застрашеното равновесие на езиковата система (Remarques 1929). Възстановеният баланс в даден пункт от своя страна прави видими други „слаби точки“ на системата, в които равновесието също е нарушено и които, с цел да го възстановят, довеждат до следваща промяна (вж. у Вахек 2014: 55).

Така можем да заключим, че въпреки разнообразните причини, които довеждат до езиковата промяна, същността ѝ може да се обобщи, от една страна, като промяна на моделите, или отношенията на регулярност в езика (било то под въздействие на аналогията или на интерференцията), а от друга – като постоянни промени в рамките на опозициите в системата. И тъй като всяка промяна в дадена двойка опозиции – например изравняването по дистинктивния признак, освобождава мястото на единия член на опозицията, т.е. става причина за възникването на нова нерегулярност в системата от опозиции, системата никога не достига състоянието на устойчиво равновесие, а винаги се намира в състояние, устремено към това равновесие.

1.2. ЕЗИКОВА ПРОМЯНА И ВАРИАНТНОСТ

Докато историческата лингвистика приема, че езиковата промяна е резултат от продължителен и хаотичен процес, който може да бъде изследван едва след приключването му – т.е. на базата на неговите резултати, модерната

лингвистика и в частност социолингвистиката доказват взаимосвързаността между двете явления – *езиковата промяна* и *вариантността*, и тяхната взаимна обусловеност.

Опирайки се на вече споменатата статия на Матезиус, която обосновава твърдението, че звуковата промяна може да бъде наблюдавана в синхронната вариантност, или синхронните трептения в системата, наричани от Матезиус „потенциалност на езиковите явления“, в изследванията си Лабов доказва, че езиковата промяна може да бъде изследвана на синхронно равнище в момента на протичането ѝ.

В изследването си „Теория на езиковата промяна“ (1968) тримата лингвисти У. Лабов, У. Вайнрайх и М. Херцог стигат до следните изводи относно езиковата промяна:

- Езикът е системно диференцирана система с хетерогенна, а не хомогенна структура.
- Не всяка вариантност и хетерогенност се проявяват като езикова промяна, но езиковата промяна започва с вариантността в идиолекта.
- Лингвистичните и социалните фактори са неразривно свързани при пораждането на езиковата промяна.
- За разлика от Блумфийлд, според когото езиковата промяна не подлежи на наблюдение, тримата лингвисти връщат емпиричната основа на наблюдението на езиковата промяна.
- Езиковата промяна не се равнява на вариантността в речта, тя започва когато генерализацията на дадена алтернатива в езиковата общност придобие посока и приеме характера на отчетлива диференциация (Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: 187).

Така на базата на казаното дотук може да се обобщава, че вариантността като неизменна характеристика на езиковата система е пряко свързана с още едно неизменно присъщо на системата свойство, а именно изменчивостта. И докато на езиковата промяна може да се гледа като на краен резултат от процесите на изменение, като на езиков факт, вариантността като явление, както е разгледана у Матезиус и Лабов, е по същността си колебание във формата, което предхожда трансформацията или промяната ѝ; проявление на самия процес на изменението на синхронно ниво.

ВТОРА ГЛАВА

НОРМА – ВАРИАНТНОСТ – ДУБЛЕТНОСТ

2.1. НОРМА И ВАРИАНТНОСТ

В тази част на изследването се разглежда понятието *норма* в отношението му към системата на езика, узуса и книжовноезиковата норма, както и отношенията между нормата и явлението вариантност.

Въз основа на определението на Косериу за езиковата норма като „всичко онова, което в съответната реч на даден функционален език е традиционно, общо и постоянно, макар и не непременно функционално“ (Косериу 1952, цит. по 1990: 286) Н. Семенюк определя езиковата норма като „свкупност от най-устойчивите, традиционни реализации на елементите от езиковата структура, подбрани и закрепени от обществената езикова практика“ (Семенюк 1970: 555), като към това определение се придържахме последователно в изследването.

Специално внимание в тази част се обръща на пражката теория на езиковата култура като първа и най-концептуална теория на книжовните езици и предимно на частта ѝ за нормата и кодификацията. Теорията е важна за изследването, тъй като в нея ясно са формулирани:

- Характеристиките на книжовноезиковата норма, които я отличават от езиковата, а именно: *престижност, правилност, задължителност, образцовост* и др.
- Специфичните функции на книжовния език в сравнение с общонационалния: докато останалите езикови идиоми се отличават единствено с комуника-

тивна функция, книжовният език е *полифункционален*, изразните средства него са стилистично диференцирани.

- Йерархизираните критерии, с които кодификаторската практика си служи, а именно *нормативност*, *функционалност* и *системност* (вж. Данеш 1979).

В изследването изхождаме от Пражката теория и поради диалектическия подход на Школата към книжовноезиковата норма и дублетните и вариантни изрази средства. Основното изискване към нормата на книжовния език не е изискването за стабилност и устойчивост, а за поддържането ѝ в състояние на *динамично равновесие* и *гъвкава стабилност*. Освен това теорията подкрепя наличието на функционално обусловена вариантност в книжовната норма, тъй като вариантните средства спомагат за нейната стилистична диференциация и за специализацията на изразните средства, а оттук и за интелектуализацията на книжовния език. В този смисъл вариантността се очертава като един от конститутивните признаци както на езиковата, така и на книжовноезиковата норма.

2.2. ВАРИАНТНОСТ И ДУБЛЕТНОСТ

Проблема за *дублетността* в настоящото изследване разглеждаме в рамките на проблема за *вариантността*. Настоящата глава от изследването извежда особеностите на дублетността на фона на явлението *вариантност*. Паралелното разглеждане на двете явления е обосновано от разбирането ни, че по същността си става въпрос за родствени явления: и дублетите, и вариантите са изофункционални форми от един категориален клас, при които има минимални различия на нивото на формата при идентичност на значението, но докато вариантните могат да принадлежат към различни подсистеми на общонационалния език,

статут на дублети имат само онези вариантни форми, които са допуснати от кодификацията в рамките на книжовния език и нормата му (вж. у Станчева 2018).

По същността си причините, които обуславят възникването на вариантни и на дублетни форми, са идентични: паралелни потенции на системата (*хетерогенност* на материала); съхранени форми от предишни периоди на развитието на езика, които функционират паралелно с понови системни форми (*хетерохронност* на материала).

Тъкмо въз основа на хетерохронността и хетерогенността на материала дублетността може да бъде разделена на *вертикална* (историческата дублетност, която отразява движението на системата във времето) и *хоризонтална* (дублетност, при която писмената норма адаптира единици от друга норма – било то от подсистеми на същия език (*обяд* и *обед*) или на друг език (*еродирам* и *ерозирам*) (вж. още у Станчева 2018).

Дублетността като явление се отличава със следните характеристики:

- Тя не е системно явление – обикновено се среща при отделни словоформи, а не при цял клас думи.
- Дублетността е явление, периферно за системата на книжовния език (вж. у Станчева 2018). Тъкмо на периферността на явлението, на факта, че дублетността представлява по-скоро изключение (тъй като по правило правилна е една форма), а не правило в системата, може да се отдаде по-скоро негативното отношение на езиковата общност към явлението. Преди всичко обаче то се корени в неразбирането на функциите, които дублетността изпълнява в кодификаторската практика при процесите на стандартизация.

- Дублетността е явление с динамичен характер. Макар да има дублетни форми, които са силно вкоренени в практиката, а оттам и в книжовната норма (предимно факти на историческата дублетност), самото допускане на дублетни форми се прави със съзнанието за тяхната преходност. Тъкмо този аспект на явлението позволява на кодификацията да го използва като инструмент за придвижване на книжовноезиковата система в определена посока. Формално насочването към дадена промяна често се изразява в препоръчването на една от формите, т.е. дублетността е една от проявите на прескриптивната функция на кодификаторската практика.

Могат да бъдат изведени следните функции на дублетността в процесите на стандартизация:

1. Дублетните форми са важен ресурс за интелектуализацията на книжовния език.
2. Дублетите спомагат за поддържането на гъвкавостта на книжовноезиковата норма за пропускливостта ѝ към иновациите.
3. Те са инструмент за преустройството на системата на книжовния език, като разширявайки или стеснявайки диапазона на „правилността“ по отношение на конкретни форми, осигуряват плавния преход от едно състояние на книжовната норма към друго, както и плавното адаптиране към промените в съзнанието на езиковата общност.

В началото на изследването е изяснен въпросът за неизменното свойство на живите езици да се променят във времето, като тези изменения се пораждат или като разколебаване на формата, или като вариантност на синхронно

ниво. Характер на езикова промяна осцилациите имат след закрепване в езиковата норма. Езиковата промяна може да се прояви както под формата на модификация на формата, т.е. трансформация на една форма в друга форма, така и на продължаваща непредвидимо във времето коекзистенция на две хетерохронни форми. Направеното обобщение има за цел да покаже, че периодът на коекзистенция на две форми не е излишък на формата, а е естествено, реално съществуващо явление в езиковата норма, което следва да бъде отразено и в книжовната норма. В този смисъл можем да обобщим, че премахването на дублетни форми в един пункт от системата и допускането им в друг е неизбежно, то е резултат от адаптирането на книжовната норма към неизменната динамика на езиковата система и е част от процесите на нейната регулация и саморегулация.

ТРЕТА ГЛАВА

АНАЛИЗ НА МАТЕРИАЛА ПО ЯВЛЕНИЯ

В тази част от изследването се прави анализ на ексцерпираните дублетни форми, разделени по явления. Акцентът е върху съпоставката на състоянието на кодификацията в трите академични правописни речника: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*, 1983 г., *Нов правописен речник*, 2012 г., *Официален правописен речник. Глаголи*, 2016 г.

Динамиката на дублетността се изследва въз основа на сравнението на формите в отделните правописни речници, като се проследява коя форма е надделяла след отпадането на дублетността или коя форма е предхождала въвеждането на дублетността при дадена глаголна лексема. Този подход цели да се даде възможно най-пълна картина на кодификаторската практика по отношение на дублетността, както и на процесите в глаголната система на българския книжовен език от последния половин век.

При всеки от разглежданите случаи на дублетност изложението следва следната логика:

1. Описание на явлението, при което са допуснати дублетни форми;
2. Хронологичен преглед на кодификацията с акцент върху промените в обхвата на дублетността 1983 – 2016 г.;

3. Анализ на критериите, които стоят в основата на кодификаторските решения;
4. Изводи относно промените в разглеждания пункт от глаголната система.

Така въз основа на съпоставката на състоянието на кодификацията в отделните кодификационни документи се проследява динамиката в кодификацията, а оттам и динамиката на дублетността. Въпросът за по-нататъшния развой на дублетността при разглежданите явления е слабо засегнат, тъй като освен преглед на линията, която кодификацията поддържа при конкретен случай на дублетност, изисква обстойно изследване на нагласите на езиковата общност към конкретни дублетни форми и в този смисъл излиза извън рамките на настоящото изследване и задачите, които то си поставя.

3.1.ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ

3.1.1. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ВРЕМЕ И МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

(ПИСАХ И ПИСАХ, ПИСАЛ И ПИСАЛ)

Анализът на кодификацията на този вид дублетност сочи, че в основата му, от една страна, е нормативният критерий (включването на черти от западните говори в книжовния език). Приложен, от друга страна, е и функционалният (отличаване на формите за минало свършено и минало несвършено време при някои глаголи от трето спрежение – срв. *страдам* – *страдах* – мин. св. и мин. несв. вр., както и на формите за минало свършено и сегашно време (срв. *ходи* – сег. вр. и мин. св. вр.), от друга. В този случай на акцентна дублетност се активизират едно-

временно и формообразователната, и смислоразличителната функция на ударението.

Акцентната дублетност във формите на минало свършено време и на минало свършено деятелно причастие има дълга история в кодификацията на книжовния език. С премахването на дублетността в НПР (2002 г.) се установява акцентният модел във формите за минало свършено време: функционалният критерий за различаване на формите за мин. св. време от формите за мин. несв. време отстъпва на нормативния. Тъй като този случай на дублетност засяга само ударението, той не намира отражение в писмената практика. Може да се каже, че формите за мин. св. време с краесловно ударение все още могат да бъдат чути в устната реч, но все повече функционират като маркер на разговорност. В устната, а и в писмената реч (с поставено ударение) формите с краесловно ударение често се използват за акцент и привличане на вниманието, често с пейоративен оттенък. Обикновено чрез тях се търси съзнателно разграничаване от книжовната норма. Това е доказателство, че формите с краесловно ударение могат да се считат за преодолени в книжовната устна реч и в този смисъл решението дублетността да се премахне при толкова често употребими форми се оказва адекватно и правилно.

3.1.2. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА ИМПЕРФЕКТ НА ГЛАГОЛИ С ГЛАГОЛНА ОСНОВА НА -Ж, -Ч, -Ш И НА ГЛАСНА

(ДЪРЖАХ И ДЪРЖЕХ, СТРОЯХ И СТРОЕХ)

Този вид дублетност е регистрирана във формите за имперфект на глаголи от първо и второ спрежение, чиято глаголна основа завършва на *ж*, *ч*, *ш* или на гласна, и при нелични глаголни форми – във формите за 3 л. ед. и 3 л. мн. ч. на минало несвършено деятелно причастие на тези глаголи.

Дублетността е следствие от отпадането на графемата за ятовата гласна Ъ от азбуката след правописната реформа от 1945 г. Още в периода от първоначалната кодификация на писането и изговора на променливото *я* преди реформата „вследствие на противоречива и непълна кодификация за писането на обикновено *е*, *а* или *я* вместо Ъ при формите на глаголите от минало несвършено време с ударение върху последната сричка се стига до неустановеност в писмената и говорната практика през разглеждания период и употребата на различни варианти“ (Чаралозова 2016: 26).

Един от приоритетите при кодификацията на книжовния ни език през изминалия век е извеждането на преден план на обединяващата му функция, като има два възгледа как да бъде постигната тя.

Единият – чрез включване на черти от западните говори (екането) посредством дублетността като инструмент на кодификацията. Според другия възглед обединяваща функция има самото правило за променливото *я*, тъй като правилото не отговаря на състоянието на нито един отделен диалект.

Анализът ни сочи, че през втората половина на миналия век в кодификацията надделява първото мнение, тъй като в правописните речници между 1945 и 2002 г. почти без изключения се допускат екавите форми като дублетни на формите с *а* (*я*).

Отпадането на дублетните форми с *е* и кодифицирането на формите с *а/я* като единствено правилни показва стремеж към ограничаване на дублетността в този пункт от системата. Преодоляването на екавите форми, което намира отражение в стабилността, която се наблюдава в писмената практика в този пункт от системата, от позицията на

времето свидетелства за адекватно и правилно кодификаторско решение при разглеждания случай на дублетност.

3.1.3. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА 3 Л. МН.Ч. НА МИНАЛИТЕ НЕСВЪРШЕНИ ДЕЯТЕЛНИ ПРИЧАСТИЯ ПРИ ГЛАГОЛИ НА -Я ПОД УДАРЕНИЕ СЛЕД ГЛАСНА

(БРОЯЛИ И БРОЕЛИ)

Дублетността във формите за 3. л., мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия при глаголи на -я под ударение след гласна възниква като следствие от коментираната вече дублетност във формите за имперфект и за минало несвършено деятелно причастие на глаголи от второ спрежение. Формата за 3. л. множествено число на миналите несвършени деятелни причастия е зависима от кодификацията на формата на причастията в ед. ч. (*броял* или *броел*), от една страна, същевременно обаче се подчинява на правилото за ятовия преглас пред мека сричка.

Тези форми са един от пунктовете в глаголната система, при които се наблюдава разширяване вместо стесняване на обхвата на дублетността. Като причини за това кодификаторско решение могат да се изведат разколебаната говорна практика (срв. тенденцията към свръхякане, която се проявява най-вече във формите за мн.ч. на причастията), както и непоследователността в историята на кодификацията: отстъпът от правилото за променливото *я* в окончанията за мин. вр. *-яхме* и *-яхте*, а така също и неустановеността в кодификацията по отношение на формите за мн.ч. на миналите несвършени деятелни причастия от 1945 г. нататък.

Прегледът на кодификацията и допускането на дублетност във формите за мн.ч. на миналите несвършени дея-

телни причастия показва, че установяването на окончанията им е продължителен процес, който не е завършил. В този смисъл дублетността спомага за уравнивяването на състоянието на предходната кодификация и на тенденциите в устната реч. Разширяването на обхвата ѝ в ОПРГ може да се разчете като отразяване на неустановеността в тези форми при разглежданата група глаголи.

Трудно е да се предвиди как ще се развие обхватът на дублетността при разглежданите глаголи занапред. Действително и двете окончания присъстват, а донякъде и се сменят в кодификацията до 2016 г., така че нито едно от двете не е ново. Окончанието *-ели*, от една страна, отговаря на правилото за променливото *я* и е в съответствие с критерия за системност. От друга страна, окончанието *-яли* е отражение на нормативния критерий и на засилената тенденция към свръхякане в този пункт от глаголния нормативен комплекс. Тъй като и двете окончания са част от кодификаторската традиция и са употребими в говорната практика, считаме, че на този етап разширяването на обхвата на дублетността в този пункт от системата е обосновано и дава възможност за утвърждаване на по-перспективните форми.

3.1.4. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ЛИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ С ПРОМЕНЛИВО Я

(ВЕСНА СЕ И ВЯСНА СЕ)

Дублетността при променливото *я* в основната форма на глагола, а оттам и в цялата му парадигма се среща при два вида глаголи – еднократни, образувани с наставка *-н* (*весна се* и *вясна се*), и многократни (или вторични глаголи от несвършен вид), образувани с наставка *-ва* (*весавам се* и *вясвавам се*), а също така и при безлични глаголи, производни на един от двата типа.

Прегледът на кодификацията показва, че с дублетност при съвременното състояние на книжовния ни език кодификацията си служи там, където в узуса дадена форма не се е утвърдила категорично като нормативна, тоест има колебания или неустановеност, както и в случаи, в които предишна кодификация е кодифицирала вариант, който противоречи на общото правило (срв. формите *бялна се, мярна се, убягна* в НПР). Прави впечатление също, че в ОПРГ е кодифицирана дублетност при повече двойки глаголи от свършен и несвършен вид, което вероятно се дължи на силна интерференция, когато при едната от видовете двойки е била допусната дублетност.

Както и в предходната част, в която беше коментирано разширяването на обхвата на дублетността във формите за 3. л., мн.ч. на формите за минало деятелно причастие, така и тук кодификацията в последния правописен речник (ОПРГ) балансира между противоречията на кодификацията в предходните два академични речника. Глаголите, при които са въведени дублетни форми, действително са глаголи, при които се наблюдава неустановеност в употребата още от формулирането на правилото за променливото *я*. Въвеждането на дублетните форми има подкрепата си и в неустановеността в говорната практика в момента (срв. и с тенденцията към свръхякане). В този смисъл отново става въпрос за неприключил процес на установяване на основната форма при тези глаголи. Днешната дублетност отговаря на състоянието на говорната практика като взаимозаменяеми да се употребяват и двете форми при тези глаголи със статут на еднакво правилни.

3.1.5. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ВЪВ ВТОРО ЛИЦЕ, МН.Ч. НА ФОРМИТЕ ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛИ НА Я ПОД УДАРЕНИЕ СЛЕД ГЛАСНА

(ПРЕКРОЕТЕ И ПРЕКРОЙТЕ)

Този случай на дублетност е регистриран за пръв път в последния правописен речник - ОПРГ 2016 г. Дублетност е допусната при малък брой глаголи от второ спрежение на *я* под ударение след гласна във второ лице на формите за повелително наклонение.

При тези глаголи освен по утвърдения модел с *-й-те* са допуснати и дублетни форми с *-е-те*. Дублетност има при глаголите *поя – поете* и *пойте*, *прекроя – прекрое-те* и *прекроятте*, *поразкроя – поразкроете* и *поразкроятте*, *поскроя – поскроете* и *поскроятте*, *поупоя – поупоете* и *поупойте*.

Дублетността е допусната поради тенденцията в узуса формите да се изговарят много по-често с *-е*, отколкото с *-й*, т.е. под влияние на критерия нормативност. Дублетите са кодифицирани като равностойни – нито една от формите не е означена като препоръчителна. Този подход изглежда съобразен с теорията на кодификацията, според която езиковите промени трябва да стават плавно и постепенно. Същевременно може да се очаква занапред кодификацията да утвърди като по-перспективни формите на *-е* (вж. и Мурдаров 2015).

Същевременно би могло да се очаква дублетността в този пункт от системата да разшири обхвата си и върху други форми за 2. л., мн.ч. на глаголи на *я* под ударение след гласна, тъй като при тях се наблюдава конкуренция на формите за повелително наклонение в устната практика. Разширяването на обхвата на дублетността може да се

очаква и при глаголите *успокоя (се), броя, безпокоя (се), благоустроя, трудоустроя* и др.

Допускането на дублетни форми в този пункт от системата можем да оценим като обосновано, подкрепено от силна тенденция в устната практика и насочено към утвърждаване на перспективните форми в системата на книжовния език.

3.1.6. ФОНЕТИЧНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ЗАЕТИ ГЛАГОЛИ НА *-ИРАМ*

(МАГНЕТИЗИРАМ И МАГНИТИЗИРАМ)

Латинският суфикс *-ig* навлиза в български през немски и френски за първи път през 20-те години, а последните две десетилетия във връзка със засилените процеси на глобализация и междуезикови контакти могат да се разгледат като време на повторна активизация на заемките със суфикс *-ирам*.

Прегледът на динамиката на фонетичната дублетност при заети глаголи на *-ир-а-м* показва, че обхватът на дублетността се разширява във връзка с динамиката на съвременната езикова ситуация и с активните процеси на заемане на лексика от западните езици. От друга страна, дублетността, кодифицирана при глаголите в ПРСБКЕ, е ограничена – от три глагола остава само при един, което е доказателство за ролята на дублетността като необходим преходен етап в книжовния език до окончателното утвърждаване на формата на заемката. В разрез с когнитивната теория, според която приемащият език има правото да изгради формата за заемката според собствените си закони, прегледът на динамиката на дублетността показва, че във формите, които препоръчва, кодификацията предпочита да се придържа към формата, която е по-близка до графиката в изходния език. Тук бихме отчели като важен факта, че

кодификацията се придържа последователно към тази линия в препоръките си.

3.2. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ

3.2.1. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ НА *-ВА-М* И *-УВА-М*

(ЧУВСТВАМ И ЧУВСТВУВАМ)

Прегледът на кодификацията показва, че макар съкращаването на наставката в говорната практика да е регистрирано още в междувоенните граматика, а мнения да се въведе дублетност има от 50-те години, въвеждането на дублетността и последвалото отпадане на формите на *-(ст)вувам* става за сравнително кратък период от време (времето на действието на ПРСБКЕ, 1983 г., и фототипното му издание от 1995 г.). Негативни реакции от страна на езиковата общност не са регистрирани, напротив: „Когато съкратените форми бяха въведени като дублетни на формите с наставка *-увам*, това беше посрещнато с голямо облекчение от печатните издания. Промяната беше приета и в училище с удовлетворение. Вследствие на това формите на *-увам* почти напълно изчезнаха. Така масовата практика помогна в дадения случай много бързо да бъде разрешен въпросът с дублетността. Тя оказва влияние и в изданията нов академичен правописен речник да се утвърдят като единствени само съкратените форми *действам, използвам, приветствам, присъствам* и *участвам*“ (Мурдаров 2007: 96-97).

В този смисъл решението да се въведе дублетност като стъпка към отпадането на формите на *-(ст)вувам*, е пример за кодификаторско решение, което чрез прилагане на нормативния критерий адекватно отразява тенденциите в системата на езика и подпомага единството в нея.

3.2.2. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ НА *-ОВА-М* И *-У-ВАМ*

(*ВАЛЦОВАМ* И *ВАЛЦУВАМ*)

Дублетността при глаголите на *-овам* и *-увам* е резултат от преплитането на исторически фактори и междуетникови контакти и влияния. Наставката *-увам* е родният вариант на старобългарското *-ОВАТИ*, възникнала като резултат на контаминацията от инфинитивната форма и формата за 1 л. ед. ч., като образуването на суфикса има връзка с отпадането на инфинитива в българския език. Тъкмо тя обаче се оказва особено податлива на чужди влияния предимно в глаголната лексика.

Ограниченият обхват на дублетността при глаголите на *-ова-м* и *-ува-м* вероятно се дължи на факта, че дублетните форми са остатъци от вече приключил процес, а заемането на глаголна лексика днес става предимно от западните езици и с наставка *-ира-м*. При всички дублетни двойки в ОПРГ като препоръчителни са дадени формите с характерния за новобългарския език суфикс *-ува-м*, а именно: *валцувам*, *заинтересувам*, *докомплектувам*, *трамбувам* и *щанцувам*. При дублетната двойка в ПРСБКЕ, 1983 г. *пресовам* и *пресувам* обаче в ОПР се запазва само формата *пресовам*. Това е доказателство за несистемния характер на дублетността като явление, както и за несистемния характер на резултатите от него.

3.2.3. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ НА *-ИРАМ* И *-ИРОВАМ/УВАМ*

(*ФИЛТРИРАМ* И *ФИЛТРУВАМ*, *ФУРНИРАМ* И *ФУРНИРОВАМ*)

Този вид словообразователна дублетност възниква в резултат от конкуренцията между трите, дори четирите функционално идентични суфикса: *-ира-м*, *-ува-м*, *-ова-м* и

-ирова-м. Суфиксът *-ир-ова-м* от своя страна е следствие от контаминацията между суфиксите *-ира-м* и *-ова-м*. Малкият брой дублетни двойки може да се обясни с факта, че през втората половина на двайсети век (времето на подготовката и издаването на ПРСБКЕ) процесът на конкуренция между суфиксите вече е приключил и вариантност в узуса се е наблюдавала само при отделни лексеми.

И при двете разглеждани дублетни двойки (*филтрирам* и *филтрувам* и *фурнирам* и *фурнировам*) водещият критерий както за допускането на дублетност, така и за разпада ѝ, е нормативният: надделяването на определена форма в узуса. Допускането и разпадът на дублетните форми при тези глаголи е илюстрация тъкмо за ролята на явлението дублетност в книжовния език при процесите на междуетниково заемане. Дублетността в този случай е своеобразно компромисно решение – прилага се като инструмент, докато една от формите категорично се утвърди в узуса, или докато се появят достатъчно големи разлики в значението на двете означаващи, които да мотивират разпада ѝ.

3.3. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ

3.3.1. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ В РАМКИТЕ НА СПРЕЖЕНИЕТО

(ПЪПЛЕШ И ПЪПЛИШ)

Корените на разглежданото в тази част на изследването явление могат да се търсят още в прегрупирането на спреженията в старобългарски и свеждането им от пет спрежения до три спрежения в новобългарския книжовен език. Въпреки че прегрупирането на глаголната лексика от пет в три спрежения се отнася към среднобългарския период и при повечето глаголи процесът е завършил отдавна, колебанието в спрежението при разглежданата група гла-

голи и въведената в академичните речници дублетност сигнализируют, че при отделни глаголи процесът на окончателното установяване на спрежението до неотдавна все още не е бил доведен докрай.

В тази част разглеждаме дублетността в рамките на спрежението при компактна група предимно звукоподражателни глаголи, означаващи издаване на тих звук, или движение, съпроводено със звук или шум. Това са глаголите *бъбля*, *бъбря*, *бъхтя*, *глождя*, *драця*, *дъдря*, *пъля*, *пъря*, *фъфля*, *цъцря* (и образуваните от тях глаголи с представки), при които спрежението се колебае между първо и второ.

Късното установяване на спрежението при групата вероятно е свързано със сравнително рядката употреба на изброените глаголи. Би могло да се обобщи, че кодифициращите документи представят адекватно развойните процеси при спрежението, като отчитат динамиката в изследвания сегмент на нормативния комплекс при глаголите. Развоят на дублетността представя отчетливо посоката на развой – постепенно преминаване на глаголи от първо към второ спрежение. Стремещт е към ограничаване на дублетността в съответствие и с трите критерия, прилагани в кодификаторската практика: системност, нормативност, функционалност.

3.3.2. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ОБРАЗУВАНЕ НА ВТОРИЧНИ ГЛАГОЛИ ОТ НЕСВЪРШЕН ВИД

(ВЛЕТЯВАМ И ВЛИТАМ)

Дублетността при вторичните глаголи от несвършен вид се наблюдава при пет групи глаголи, при които се има конкуренция между семантично и функционално близки

наставки за образуване на глаголи от несвършен вид. Това са глаголи от трето спрежение с наставки -`ава и -`а без промяна в коренната гласна; -ва и -`а / -а; -ва и -ава / -`ава след корен, завършващ на мека съгласна, и глаголи с наставка -ва и -ува.

Прегледът на динамиката на дублетността при разгледаната група вторични глаголи от несвършен вид показва, че от 2002 г. насам кодификацията се стреми към намаляване на обхвата на дублетността. При отделните групи глаголи това става основно по три начина: или еднозначно едната форма отпада като остаряла и остава по-перспективната форма, или там, където има конкуренция между по-старата, но по-употребима форма, и по-новата форма, и двете форми се запазват като отделни заглавки: формално дублетността е отстранена, на практика между двете форми няма нито семантични или функционални различия, формите обаче имат потенциала да развият стилистични разлики. В този смисъл при онези форми, при които в резултат на определена тенденция е оставена само едната форма, водещ критерий при кодификацията е системността. В случаите, в които са запазени и двете форми, било като дублетни, било като отделни заглавки, е оказало влияние реалното състояние в говорната практика, т.е. водещ критерий е нормативността. Като положително кодификаторско решение може да се оценят намаляването на обхвата на дублетността и стремежът към по-голяма системност при отделните групи глаголи в сравнение със състоянието в речниците до 1983 г.

3.2.3. ФОРМООБРАЗОВАТЕЛНА ДУБЛЕТНОСТ ПРИ ГЛАГОЛИ С ПРОМЯНА В ГЛАГОЛНАТА ОСНОВА ВЪВ ФОРМИТЕ ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ВРЕМЕ, ЗА МИНАЛО СВЪРШЕНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ И ЗА МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

(МЛЯХ И МЕЛИХ, ВЯХ И ВЕЯХ, ВЯН И ВЯТ)

В тази част от изследването разглеждаме дублетността при 12 основни глагола и техните производни глаголи, кодифицирана в ПРСБКЕ (1983) във формите им за минало свършено време, минало свършено деятелно причастие и минало страдателно причастие. Това са глаголите *бляя, вея, грея, зрея, посмея, поря, рея се, сея, тляя, коля, меля* и *кълна*.

Дублетността във формите за мин. св. вр. и за мин. св. деят. причастие при тези глаголи се дължи на граматическа асистемност: едната дублетна форма се образува според правилата от аористната основа, а другата – от сегашната основа. За групата е характерна висока честота на употреба, както и образуването на голям брой представъчни глаголи, често и с две или три представки. Същевременно влияние оказва и компактността на групата – т.е. много силен е факторът аналогия.

Кодификаторските решения по отношение на дублетността както във формите за мин. св. време и мин. св. деятелно причастие, така и във формите за минало страдателно причастие е съобразена с факта, че става въпрос за исторически наследени форми, силно закрепени в езика и в езиковото съзнание на носителите му; за форми, при които все още няма тенденция към диференциране на значенията на двата дублета. Между речниците има, от една страна, приемственост, от друга – кодификацията се стреми към

унификация и системност – към изключването на причастните форми, образувани от сегашната глаголна основа, които са в разрез с общото правило за образуване на миналите страдателни причастия от миналата свършената глаголна основа. Отпадането на дублетността при част от причастията, образувани с представки, в последния правописен речник, също е опит за намаляване на обхвата на дублетността. Трябва да се отбележи обаче, че няма формулиран критерий, който да дава яснота на носителите на езика коя формите (на *-н* или на *-т*) е останала като книжовна, кодификацията е единствено през словника и в този смисъл е възможно да се окаже не достатъчно ефективна.

ИЗВОДИ

Във връзка с поставените в изследването задачи, очаквани резултати и работна хипотеза могат да се направят редица изводи. Те могат да се обобщят в три насоки: във връзка с изясняване на същността на дублетността; по отношение на използването ѝ като инструмент в кодификаторската практика и във връзка с постигането на научно познание за характера и динамиката на изследваното явление в областта на глаголната лексика.

1. Във връзка с поставената задача да се изясни същността на явлениято дублетност може да се заключи, че от функционална гледна точка дублетността е инструмент на кодификацията за регистрация на езиковата промяна в рамките книжовния език.
 - 1.1. Основната причина за наличието на дублети се корени в хетерогенността и хетерохронността на езиковите единици в книжовноезиковата система. Проява на езиковата промяна в рамките на кодифицираната норма може да бъде както модификацията на формата, т.е. трансформацията на една форма в друга форма, така и продължаващата непредвидимо във времето коекзистенция на две хетерохронни форми, т.е. дублетността.
 - 1.2. Специфичните причини за дублетността трябва да се търсят и в специфичните функции на книжовния език в сравнение с функциите на останалите езикови идиоми в рамките на общонационалния език, от една страна, както и във функциите, които имат самите дублетни форми при процесите на стандартизация, от друга.

- 1.3. В нашето разбиране дублетността не е проява на редундантност в системата на книжовния език, нито пък на невъзможност даден нормативен проблем да бъде разрешен. Напротив – тя има характера на специфичен инструмент на кодификаторската практика. Инструмент, който осигурява перспективност на кодификацията, насочена към поддържането на гъвкавата стабилност на книжовната норма.
- 1.4. Дублетността е явление с преходен, инструментален характер, доколкото функцията ѝ е да подпомага преустройството на системата. В този смисъл дублетността може да бъде видяна и като преходен етап по пътя на установяването на езиковата промяна, от една страна, и като средство за поддържането на гъвкавата стабилност на книжовната норма, от друга.
- 1.5. В етапите на формиране на диалектната основа дублетността играе важна роля за поддържане на обединяващата символна функция на книжовния език (вж. Гарвин 1993).
- 1.6. В същото време, бидейки динамично явление, дублетността има потенциал на „важен ресурс за интелектуализацията на книжовния език“ (Станчева 2018: 54).

2. Изводи относно ролята на дублетността като инструмент в кодификаторската практика:

- 2.1.1. Разгледаните случаи на дублетност дават основание да се твърди, че инструментът на дублетността действително е един от основните механизми на кодификацията за направляване на процесите на езикова промяна в книжовния език.

2.1.2. До инструмента на дублетността кодификацията прибягва в случаи на нормативен проблем, при който е налице неустановеност, която се изразява в наличието на повече от една форма за едно и също значение. Разпадът на дублетността в даден сегмент от системата може да доведе до установяване на даден модел в граматичната система, в този смисъл изследваният материал дава основание да се твърди, че дублетността не разколебава, а усилва системността в книжовния език и може да се дефинира като преходен етап от асистемност към системност.

3. Резултатите от изследването на дублетността в областта на глаголната лексика дадоха възможност да се постигне научно познание за характера и динамиката на изследваното явление в този сегмент на книжовноезиковия комплекс.

3.1. По своя характер дублетността в глаголната система на българския език може да се определи като по-системна, отколкото при другите части на речта, тъй като на глаголите е присъща по-развита парадигматика, от една страна, и от друга – тъй като по-често може да бъде допусната в рамките на цял клас глаголи, отколкото само при отделни лексеми.

3.2. От гледна точка на динамиката на явлението се наблюдават три процеса: *ликвидиране, ограничаване и запазване на дублетността.*

3.2.1. Процесът на *ликвидиране на дублетността* води до по-висока степен на унификация и системност в рамките на глаголната система. Резултати от този процес в рамките на изследвания материал са:

- 3.2.1.1. Установяването на акцентния модел във формите за минало свършено време и минало свършено деятелно причастие.
- 3.2.1.2. Установяването на правописа на формите за минало несвършено време и минало несвършено деятелно причастие на глаголи с глаголна основа на *ж*, *ч*, *ш* и на гласна.
- 3.2.1.3. Довеждане докрай на процеса на прегрупиране на спреженията.
- 3.2.1.4. В редица пунктове ликвидирането на дублетността при запазване на двете форми с диференциране на значенията им води до засилване на процесите на интелектуализация в последните два академични правописни речника (НПР 2002 и ОПРГ 2016) и служи за ограничаването на процесите на демократизация, характерни за ПРСБКЕ 1983 г.
- 3.2.2. Процесът на *ограничаване на дублетността* се наблюдава при:
 - 3.2.2.1. Значително намаляване на дублетността и неустановеността при вторичните глаголи от несв. вид, като това е предпоставка и в този пункт от системата да се постигне системност или диференциация на значенията.
 - 3.2.2.2. Стремeжа към намаляване на обхвата на дублетността в случаите на историческа, или вертикална дублетност, без тя да бъде изкуствено премахвана там, където в книжовната практика се наблюдава равностойна употреба на двете форми.

- 3.2.3. По-силно изразена тенденция към запазване на дублетността се наблюдава при хоризонталната дублетност (най-вече поради стремежа на кодификацията да съдейства за поддържане на обединяващата символна функция на книжовния език).
4. В заключение на настоящото изследване можем да обобщим, че би било твърде субективно да определяме кодификаторските решения във връзка с допускането или премахването на дублетни форми в разглежданите случаи на дублетност в глаголната лексика като правилни, или не. Във всеки един от разглежданите случаи обаче решенията са *обосновани*, в голямата си част последователни и съобразени едновременно и с традицията, и с узуса. В този смисъл може да се обобщи, че кодификацията в разглеждания период адекватно отразява развойните тенденции в езика и си служи с инструмента на дублетността за отразяване на динамиката на книжовната норма и за извършването на плавен преход в посока на утвърждаване на перспективните форми и тенденции.

ПРИНОСИ

- Изследването разглежда детайлно явлението дублетност в теоретичен аспект, поставяйки го в пошироката теоретична рамка на проблема за езиковата промяна и вариантноста, и обосновава принадлежността на дублетността към механизма на езикова промяна в рамките на книжовния език.
- Достига се до научно познание за дублетността, което може да спомогне за оптимизирането на кодификаторската практика.
- Обосновава се необходимостта от използването на инструмента на дублетността в кодификацията с цел направлявано и плавно преустройство на системата. Дава се оценка на кодификаторската практика във всеки един от разглежданите случаи на дублетност във връзка с прилаганите в теорията на кодификацията критерии за оценка на езиковите средства (вж. Данеш 1988).
- Проследена е динамиката на дублетността в конкретни случаи на дублетност в глаголната лексика и промените в граматичната система, до които е доведено използването на инструмента на дублетността.
- Създаден е корпус от дублетни форми, който показва динамиката на дублетността в трите правописни академични речника: 1983, 2002, 2016 г., и който може да послужи за справка за актуалното състояние на дублетността в глаголната лексика в разглежданите случаи на дублетност.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Златева, Ж. Дублетността като инструмент на кодификаторската практика. – В: Международен филологически форум, кн. 5, 2017, с. 117–123.

Златева, Ж. Дублетност при миналите страдателни причастия на *-н* и *-т* в съвременния български език. Преглед на кодификацията. – В: Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 15 – 16 май 2017 година), Т. 1, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2017.

Златева, Ж. Диалектическият подход към езика в теорията за книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръжок. – Български език, кн. 2, 2017.

Златева, Ж. Променливо *я* – история на кодификацията. – Български език (Езиковите нагласи на българите и кодификацията на книжовните норми), Приложение, 2017, с. 129–150.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ЗАГЛАВИЯТА, ИЗПОЛЗВАНИ В АВТОРЕФЕРАТА

Ахманова 1969: *Ахманова, О. С.* Словарь лингвистических терминов. Москва, Советская энциклопедия.

Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: *Weinreich, U., Labov, W., Herzog, M.* Empirical Foundations of Theory of Language Change. Austin, University of Texas Press.

Вахек 2014: *Vachek, J.* Remarks on the dynamism of the system of language. Chapters from the History of Czech Functional Linguistics. Brno, Masarykova univerzita, s. 54–64.

Данеш 1999: *Oldrich, U.* (red.). Jazyk a text: Výběr z lingvistického díla Františka Daneše. Praha, Filoz. fak. Univ. Karlovy.

Гарвин 1993: *Garvin, P.* A conceptual framework for the study of language standartization. – In: *J. Soc. Lang.* 100/101 (1993) pp. 37–54.

Георгиева 1990: *Георгиева, Е.* (съст.). 101 въпроса за дублетите в българския език. София, ДИ „Д-р П. Берон“.

Косериу 1990: *Косериу, Е.* Лекции по общо езиковедие. София, „Наука и изкуство“.

Матезиус 1967: *Матезиус, В.* О потенциальности языковых явлений. – В: *Пражский лингвистический кружок.* Москва, Прогресс.

Милуърд 1989: *Millard, Celia M.* A biography of the English language. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Мурдаров 2007: *Мурдаров, Вл.* Глаголи в съкратен вид. В: 99 съвета за българската граматика, С., Просвета, с. 95–97.

Мурдаров 2015: *Мурдаров, Вл.* За нужните дублетни глаголни форми. – Български език, кн. 4, с. 140–142.

НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София, Хейзъл.

ОПРГ 2016: Официален правописен речник на българския език. Глаголи. София, Просвета.

Парашкевов 1987: *Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. София, Нар. просвета.

ПРСБКЕ 1983: Правописен речник на съвременния български книжовен език. София, Изд. на БАН.

Семенюк 1970: *Семенюк, Н. Н.* Норма. – В: *Общое езиковедение. Формы существования, функции, история языка.* Москва, Наука, с. 549–596.

Сестерхен 2016: *Sesterhenn, E.* An overview of the phenomenon of doublets in English, Athens, Georgia. https://getd.libs.uga.edu/pdfs/sesterhenn_karen_e_201605_ma.pdf

Станчева 2018: *Станчева, Р.* Дублетността – необходима и неизбежна. – Български език, кн. 3, с. 48–61.

Хованец 2014 (ред.): *Chovanec, J.* (ed.) Chapters from the History of Czech Functional Linguistics. Brno, Masarykova univerzita.

Чаралозова 2016: *Чаралозова, К.* Писмена практика и кодификация (За някои случаи на колебания в съвременната писмена практика, анализирани от гледна точка и на историята на кодификацията). – Български език, кн. 3, с. 19–29.

Якобсон 1929: *Jakobson, R.* Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves.
– In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 2, Prague.